

COLONIA IULIA CONCORDIA APAMEA SİKKELERİ

III.

E. Bosch

Küttlere

Sikkelere göre, Apamea'nın resmî tanrılarının sayısı çok fazla değildir. Şehre mahsus küttlerin menşeiini arayacak olursak, kendiliğinden üç gurup meydana çıkar: 1 — Bithynya ülkesinin yerli tanruları, 2 — Yabancı tesirleri ile inzimam eden küttler, 3 — Şehrin hususî durumu neticesi olarak, muayyen hayat sahalarının hamileri olması dolayısıyla şehir tarafından kabul edilen ve külte mazhar olan tanrılardır. Üçüncü guruba şüphesiz Hermes dahildir ki, burada onun tasviri bir bereket boynuzu ile birlikte gösterilmiş olup (No. 3) şehrin gelişmekte olan ticaretinin hamisi olarak belirtilmektedir. Denizin ve gemiciliğin tanrısı olan Poseidon, mutad şema dahilinde; çıplak, sola doğru ayakta, sağ elinde bir yunus balığı, kolunu öne uzatmış, sol eli yukarda üççatalda olarak tasvir edilmiştir (No. 35).

Her ikisi de mu'tad tipler olup, tasvirler silik ve şematiktir. Bu guruba Afrodite'nin hususî bir şekli de âiddir ki, bir Yunus balığı üzerinde denizde gitmektedir Ποντίς, Θαλασσοίς yahut Εὐπλοίς (No. 38 VENVS. No. 46. 66. 113). Mamafih asıl Afrodite kültü birinci guruba dahil olmalıdır.

Şehrin eskiliğine göre (cild I, sayı 2, s. 237 vd.) Afrodite kültünün en eski tarih devirlerine kadar gittiği muhakkaktır. Daha önce şehrin eski ismi olan Myrleia'nın eski bir Anadolu ilâhesinin adından iştikak etmiş olması ihtimaline işaret etmiştik. Nitekim Amazon Myrleia efsanesinde bu hatıra muhafaza edilmiştir. Bununla beraber İmparatorluk devri tanrılarile tarihten önceki devirlere âid tanrılar arasında doğrudan doğruya ve açık bir münasebet mevcut değildir. Hiç bir isim ve hiç bir antik tasvir bu kadar eski maziye işaret etmiyor. Grekleşmeyi tâkib eden *Inter-*

pretatio Romana ile birlikte şehir kolonize edilmiştir. Baş tanrıların çevresindekilere Lâtinçe isimler verildi ve böylece ilk nazarda mazi ile olan bütün bağlar kesilmiş görülmektedir.

Çok sık tesadüf olunduğuna göre, Artemis'i Apamea'nın baş tanrıçası olarak tavsif etmek lâzımdır¹. Tasvirler onu, uzun ve rüzgârdan dalgalanan elbiseler içinde, şiddetle sağa yahud sola doğru yürürken ve iki elinde yanan meşaleleri önüne doğru tutmuş olarak göstermektedir (No. 30-31, 37, 47, 72-74, 96, 107, 111). Bir defasında bu figür sağa doğru dört nala giden (galop) iki geyik üzerinde durmaktadır (No. 56). Adım atmakta olan figür bir pilint'i ve yahud bir kaideyi işaret eden zemin hattı ile daima birlikde tasvir edildiğinden ve bâzı parçalar üzerinde bilhassa güzel şekilde resm olduğundan (meselâ Nr. 37 RG 39,3=BMC 25,12' deki resim) bir heykelin yani kült tasvirinin kopyası olmalıdır: kuşağın yüksek olması dolayısıyla M. Ö. 4. asra âiddir². Şu halde Myrleia şehri, tahrib edilmeden ve adının değişmesinden çok önce bu kült heykelini bir Grek sanatkârına yaptırtmıştır. Fakat ilâhenin daha önce hangi şekilde tâzim gördüğünü bilemeyiz.

Tasvir tamamile adım atmakta ve aramakda olan Demeter'e uymakta ise de, burada bu ilâhenin bahis mevzuu olmadığını, yalnız bir kaç defa yanına yazılmış olan adı DIANA LUCIF (Nr. 30-31) değil, aynı zamanda geyik koşumu (Nr. 56) da ispat etmektedir. Apamea Artemis tasvirinin duruşu ve remzi ancak şu suretle izah edilebilir ki, ilâhe geceleyin etrafda dolaşırken tasavvur olunmuştur. Meşalelerden dolayı Romalı kolonistler ona «Lucifera» (ışık taşıyan) ünvanını vermişler ve bu suretle bir ay ve kadınlar ilâhesi olan İtalya Diana'sı ile mahiyet bakımından bir

¹ Bunların Apamea'da takdir görmesi Theophor isimleriyle aydınlanıyor. CIL 3,842 (=L B WI 128); M. Mallieio M. 1 (iberto) Lucifero.

² Heykel en ziyade Berlin'deki Artemis Colonna (Schroeder A J b 1911,34 vdd.) ve Schroeder'in zikr ettiği replikleri ile yakınlık gösteriyor. Bununla beraber sikke tasvirinde ok kılıfı eksiktir; saç tuvaleti başkadır, Berlin statüsünde kemer mevcut olmadığı gibi, elleri de aynen Apamea statüsündeki şekilde tutmamaktadır. Saç tuvaletias ve bilhassa kuşağın yüksekten bağlanmasına göre, bunu biz IV. asra vaz etmek zorundayız. Buna mukabil daha önce Friedrichs tarafından (krş. Schreiber M L 1,803) Praksitelas'e atf edilen Artemis Colonna, Schroeder tarafından V. asra âid bir İyonya eseri olarak izah edilmişti. Başkaca kabili mukayese heykeltraşi eserleri bize malûm değildir.

irtibat te'sis etmişlerdir³. Diana'nın ARICIA'da geceleyin meşale taşıyan kadınlar tarafından ihtiram gördüğü gibi⁴. İlâhenin ismi ve tasviri Apamea'da da buna benzer bir kültün mevcudiyetini kabul ettiriyor. Artemis Bitinya'nın resmî mahallî dininde hiç bir büyük rol oynamıyor. Bitinya'nın 12 baş tanrısına izafeten adlandırılan İlenistik mahallî takvimindeki ay isimleri arasında ona tesadüf edilmiyor⁵, ancak İmparatorluk devrinde görülmektedir⁶. Burada ilâhe, muahhar zamanlara kadar mevkiini muhafaza etmiştir. Nitekim ilâhenin kalathos denilen şenliği (ὁ κάλαθος τῆς μουσερᾶς 'Αρτέμιδος) zamanına tesadüf eden Hipatios'un hikâyesi bunu bize öğretmektedir (KM 105). Bu hikâye Kalhedon civarında geçmektedir ki, orada Ptolemaios (5,1,2) de bir 'Ιερὸν Ἀρτέμιδος dan bahs ediyor. Şu halde, bu muahhar devirde tevsik olunan kalathos şenliği burada lokalize edilmektedir. Kalathos şenliği için kült tüzüğünü ihtiva eden Kios menşei bir kitabenin isbat ettiği üzere bundan sonra da hiç değilse memleketin batısında bu şenlik yapılmıştır⁷. Bunun haricinde Kalathos Demeter için mukaddestir (KM 246 No. A2. B3, 4. 248 No. 3) ve kült heykelinin tasviri yanında bu, her iki ilâhe arasında ikinci bir temas noktasıdır. Bundan, Bitinya Artemis'inin bir bereket ilâhesi olduğuna hükmetmelidir. Demeter'in kendisine Apamea'da imparatorluk devrinde artık tesadüf edilmiyor. Fakat Myrleia'nın eski meskukatında muayyen bir rol oynamış olup (RG 22-25. Krşl. 5.7: başak çelenk) bilahare bu rolü tamamile Artemis'in üzerine aldığı anlaşılıyor.

³ Wissowa, *Religion*, 247 vdd. Altheim *Griech. Götter im alten Rom* (R W 22,1980) 95 vdd.

⁴ Prop. 2,32,8 10. Ov. Fast. 3, 263. Stat. silv. 3, 1, 55. «cum videt accensis devotam currere taedis, in nemus et Triviae lamina ferre deae» yi Rothstein meşale koşusu olarak tefsir ediyor; fakat geceleyin taşkınlıkla dolaşmak manasına da gelebilir. Kültün geceleyin iera edildiğini Statius isbat ediyor. Onun ifadesine göre göl meşalelerle aydınlatılıyor ki, bu ancak geceleyin mümkündür. Krşl. keza Aricia kitabesi, Dessau 220: *Dia (nae) lumen perp (etuum)*.

⁵ Takvimin son ve en iyi yayımı: Kubitschek, *Denkschr. Ak. Wien* 57 (1915) 3. Abh. Krşl. KM 134.

⁶ Bitinya'daki Artemis kültü hakkında mevcut belgeler için: KM 105.

⁷ Krşl. not 6 ve KM 105. Orada bir araya toplanmış olan malzeme, Artemis'e bütün memlekette ibadet edildiğini gösteriyor. Kios'daki Kalathos şenliğini Körte AM 24 (1899) 414'de Kallimachos'un Demeter şarkısından dolayı Demetere atf ediyor. Fakat buna Kios'da tesadüf edilmiyor.

Artemis'le birlikte Dionysos çok önemli bir tanrı simasıdır. Tasvirlerde Dionysos genç tanrı şeklinde, uzun libaslar içinde sola doğru ayakta durmakta, ileri doğru uzanmış sağ elinde bir kantaros tutmakta, sol elini başına kaldırmış ve ayaklarına doğru bir pars yürümektedir (Nr. 32. 67. 68. 90. 94. 95. 105. 106). Bir kaidede işaret eden zemin hattının gösterdiği gibi, burada da bir kült heykeli bahis mevzuudur. Marcus zamanında (Nr. 32) bir defa tasvire ilâveten LEIB [ERO] yazılmıştır⁸. Şu halde, burada da bir yerli tanrı kolonistler tarafından kabul olunmuş ve kendilerince me'nus bir isim takılmıştır⁹. Dionysos'un yerli bir tanrı olduğu onun resmini havi eski sikkelerde (RG 26. 29) ve remzi olan üzüm salkımından anlaşılıyor (RG 8.16.18). O eski bir Bitinya mahalli tanrısı olup, en eski zamanlardan beri mevcut bulunan Küçük Asya Meter kültünde tanrılar anasının refiki Atis'in rolünü üzerine almıştır (KM 138—139). Nikomedyâ'da Dionysos'un Demeter'e nisbetle arka plânda kalmasına, Nikaya'da tamamıyla bir üstünlük elde etmesine karşılık, burada, yani Apamea'da ilâh ve ilâhe yanyana aynı değerde tutulmakta ve henüz imparatorluk devrinde en eski zamanların dinini temsil etmektedirler. Kaynaklarda her ikisi de Trakya'ya mahsus tanrılardır¹⁰ ve bundan dolayı Trakya'dan neş'et eden Bitinyalı'lara âidirdiler. Bu husus için emsalsiz vasıfta bir sikke tipini zikretmek lâzımdır (Nr. 58). Bir Caracalla sikkesinin arka yüzünde üç kült aleti birleştirilmiştir: Bir el meşalesi, bir mistik sandık ve bir de iki kulplu vazo¹¹. Arte-

⁸ LEIBER şekli, Dessau 3065 ile tevsik edilmiştir; CIL 3, 1784. 8, 2632. Daha fazla izahat için Wisowa, *Religion*, 229 not 2 ve RE 13,68.

⁹ Liber hakkında Krşl. Wissowa, *Religion*, 297 vdd. 802 vdd. Schur RE 18,68 vdd.

¹⁰ Herod. 5,7: Θεοῦς ἐξ ἀβύσσου μόνους τοῦσδε, Ἄρεα καὶ Διόνυσον καὶ Ἀρτέμιον. Rapp, *Die Beziehungen des Dionysoskultes zu Thrakien und Kleinasien. Progr. Stuttgart 1882*, 81 vdd.

¹¹ Tasvirler gayet maharetsiz yapılmıştır, Krşl. resim RG lev. 39, 19. Her üç alet yukarda bahsedilen sıraya göre birbiri üzerine konmuştur, en üstte vazo bulunuyor. Bu tanzim tabiatle hakikî bir vaziyete tevafuk etmiyor. Zira gerçekte bu acaip işe yıkılmak mecburiyetindedir. Kalıp hakkâkına sadece üç aleti birlikde bir sikke üzerinde tasvir etmesi vazifesi verilmiş ve o da işaret edilen tarzda bu işi becerebilmiştir. Sikke pulunun küçük olması (22 mm. kutrunun) ve hükümlanlık alâmeti DD'nin zemine sığdırılması zarureti karşısında hakkâk aletleri birbiri yanına koymak için yer bulamamıştır. Bu arada meşale de çok kısa

mis'in remzi olan meşalenin, sair hallerde Dionysos'un mütad remzi olan sandıkla birleştirilmesi her iki tanrı arasında kültte bir birleşme olduğuna işaret ediyor. Aynı birleşme, Dionysos ile Kotys'in orgiastik kültü hususunda, Aishylos tarafından Edon'lar için tevsik edilmektedir¹². Kotys ise Bendis gibi *Interpretatio Graeca*'ya göre Artemis'le birdir¹³. Şu halde Apamea'nın baş kültünde eski Trakya tanrıları Kotys yahut Bendis ve Dionysos kültlerini görmekteyiz. Bu kült daha eski olan Meter ve refikinin kültü yerine kaim olmuştur. Burada bahis mevzuu olan daima eski Anadolu tanrı Kybele ve Atis'dir ki, *Interpretatio Graeca*'da Artemis ve Dionysos'a, *Interpretatio Romana*'da ise Diana Lucifera ve Liber'e inkılâb etmişlerdir.

Her iki tanrının birbirine mensubiyeti bazı paralel sikke darbinda da ifadesini bulmaktadır. Paralel sikke darbu deyince, nominalde ön yüzde ve arka yüzdeki tasvirin tanziminde birbirinin aynı olan sikkeler anlaşılır. Ön taraf damgalarının eşitliği muhakkak olmadığı zaman bunların bir emisyonunda çıkarılmış olması muhtemeldir. Marcus'un müşterek saltanat sürdüğü devreye âid böyle bir paralel sikke bulunmaktadır (Nr. 31, 32). Her iki ön

olmuştur. Vazo nevi kendine mahsus bir şeydir. Bunun şekline Furtwsengler'in Berl. Vasensammlung'deki levhalarında tesadüf edilmiyor. Vazo, şişkin karınlı, hemen hemen kürrevî, altta gayet düz bir kaide ve yukarda hunî şeklinde açılıyor. Aynı zamanda vazunun ağzında ve omuzunda her iki tarafda kulp vardır. Pyxid kapaklarından mahrum olduğu gibi, üzerine yüksek kulplu bir kapak konmuştur. Vazonun esas şekline ve nisbetlerine hiç de uymayan beceriksizce yapılmış tasvirlerden dolayı bu vazunun mahiyetini tayin etmek mümkün değildir. Dionysos kültünde ekseriya vazoların kullanılmış olduğu sabittir. Meselâ meşhur Napeli vazosu üzerinde (Furtw. Reichh. lev. 86) tanrıya kült heykeli önünde iki testiden içki alınmaktadır. İsis kültünde diğer aletler arasında bizim bahs ettiğimiz vazoya oldukça benzeyen fakat tek kulplu bir vazoya tesadüf edilmektedir, Lippold, *Die Religionen in der Umwelt des Urchristentums res. 56* (Buna ilâveten Amelung *Skulpt. d. Vattkan. Mus.* 2,192,55). Zikr ettiğimiz vazoya en fazla benzeyen eser Sparta'dan çıkmış olan ve üzerinde Dioskurlar kabartması bulunan kapaklı vazolardır, Tod-Wace, *Cat. Sparta Mus.* 113 Nr. 856 res. 14. Mamafih bunların yüksek birer ayağı olduğu gibi, bir mukaddes mahalde, bir sütunun başında durmakta ve aynı suretle kapakları bulunmakta idi. Aşağı İtalya'ya âid Leningrad'daki bir vazo resmi de aynı şeyi gösteriyor (Rumpff, *Die Relig. der Griechen res. 102*).

¹² Strab. 10,8,16. Krşl. Trag. Graec. Fr. ed. Nauck² pag. 19 vdd.

¹³ Kotys: Schwenn RE 11,1550. Bendis: Hesych. s. v. Βενδῖς ve δῆλογγον.

yüz, ikinci portre tipini göstermektedir (Krşl. cilt I, sayı 2, s. 249); yazılar fazla silinmiş ise de bunların ayniyeti mevcut kalıntılar: ... CAE ANTONINUS ... ve ... CAES ANTON ... dan henüz anlaşılmaktadır. Kuturlar 27 ve 26 m. m. dir. Aynı suretle arka yüzün yazıları aynı tarzdadır: DIANA LUCIF CICADD ve LEIB[ERO] CICA DD. Herhalde, her iki sikke Nr. 47 Iulia Domna Portre tip I (Krşl. aynı yer) yani daha eski, ve Nr. 67, Geta Caesar'la paraleldir ki, bunların kutru 24 ve 55 mm. olup arka yüzlerindeki yazılar aynı şekilde COL IUL CONC AVG APAM DD'yi ihtiva ediyor. Valerian sikkelerinde Nr. 94, 95, 96, muvazilik kuturların muhtelif olması dolayısıyla—Dionysos sikkeleri için 27 ve 25 mm., Artemis sikkeleri için 21 mm.—bozulmuştur. Bununla beraber 3. asrın ortasında aynı nominaller için büyüklük ve ağırlığın artık hiç muhafaza edilmediği sabittir¹⁴.

Daha önce (cild II, sayı 3-4, s. 8) bahsedildiği gibi 139—145 yıllarına ait sikkeler üzerinde (Nr. 29-30) Marcus Caesar'la birlikte, Artemis aynı şekide Apollon ile de paralel duruma konmuş ve bunların aynı tarzda oluşları ön yüzlerdeki damgaların ayniyetiyle teyit edilmiştir. Bu Apollon, yandaki APOLLINICLAR yazısı ile Kolophon Apollonu olarak tavsif ediliyor. Klaros kült heykeli hakkında hiç bir şey bilinmiyor¹⁵. Onun tasvirini Kolophon sikkelerinden öğrenmekteyiz ki, bunlar Helenistik devirde tanrıyı Kitharoid olarak uzun لباسlar içinde rubab ve plektronla, sağa doğru yürürken göstermektedirler¹⁶. İmparatorluk devrinde de gövdenin üst kısmı çıplak, sola doğru oturmuş, sol kolunu rübab üzerine dayamış, aşağı düşük sağ elinde bir defne dalı olarak görünmektedir¹⁷. Kolophon'un Helenistik tipine Apamea'ya âid bir Vespasianus sikkesi tamamiyle uymaktadır (No. 19). Fakat Marcus sikkesi tipi (No. 29) bundan tamamiyle ayrılmaktadır. Burada Apollon sola doğru, sol ayak üzerinde durmakta, sağ bacak ise diz kapaktan bükülmüştür. İleri uzatılmış olan sağ elde bir çanak tutmakta, sol elinin tersini arkadan kalça üzerine koy-

¹⁴ Bu hususdaki belgeler daha sonra para bahsini ihtiva edecek olan bir tetkikimizde mevcuttur.

¹⁵ Krşl. Höfer ML 2,1212, Adler RE 11,548. En son kazı hakkındaki rapor: Macridy ve Picard BCH 1915,88 vdd. Diğer bütüta literatür orada zikr edilmiştir.

¹⁶ BMC Jonia lev. 8,8.10.

¹⁷ BMC lev. 8,11.14 16.

maktadır. Tanrı çıplak olup uzun ve omuzlardan aşağı inen saç bukleleri vardır. Bu sikke resmi bir arkaik heykelin kopyasıdır ki, duruş motifi, bukleler, köşeli ve bir az sert vaziyetine göre M. Ö. V. asrın başına âid olabilir. Bunun Apamea'daki en eski Apollon kült tasviri olduğu anlaşılmakla beraber, dikkate değer şekilde Kolophon'un mutad tiplerinden tamamen ayrılmaktadır. Fakat Apollon kültünün Kolophonlu kolonistler tarafından Apamea'ya getirilmiş olduğuna hiç şüphe yoktur ve tanrının Klaros tesmiye edilmesi bunu ispat eder. Helenistik devre âid Kolophon sikkelerindeki Kitharoid tasvirin, Klaros tanrısının muahhar bir kült tasviri olması mümkündür. Klaros kültünün eskiliği gözönüne alınca, bu tasvir arkaik bir tasvirin yerine kaim olmuş olabilir ve Apamea'daki Marcus sikkesi üzerinde bulunan heykelde Kolophonun bu arkaik kült tasviri henüz mevcut kalmıştır.

Apamea'ya Apollon ayininin idhal edilmesiyle herhalde Klaros kültünün bir şubesi kurulmuştur. Buna tarihî zamanlarda Asklepios'la bir tutulan kehanet ocağına malik eski bir yer demonunun mevcudiyeti vesile vermiş olsa gerektir (KM 165—166)¹⁸. Lâkin imparatorluk devrinde bu kültün büyük bir rol oynamadığı anlaşılıyor. Zira Apollon'a Pius'dan itibaren artık tesadüf edilmiyor. Bundan dolayı biz şehirde Apollon'u yabancı telâkki etmeliyiz ve kendisinin bazan Artemis'le paralel sikke darbindan istidlâl olunan rabitası, her iki tanrının kardeş telâkki edilmeleriyle izah olunmalıdır. Her ne olursa olsun, Pius'dan sonra ancak Dionysos'un Artemis'le münasebeti vardır.

Sikkelerin ispat ettiğine göre Zevs'e (No. 63, 110) ve Athena'ya (No. 79, Krş., cild I, sayı 2, s. 239) yapılan ihtiram çok azdır. Hermes, Poseidon ve eski bir Bitünya yerli ilâhesi olan Afrodite (KM 143) hakkında daha önce bahsetmiş bulunuyoruz.

¹⁸ Asklepios'a Apamea meskükâtında hiç tesadüf edilmemektedir. Resmî olarak hiç bir rol oynamadığı anlaşılıyor. Bundan dolayı onun iki hususî adak kitabesinde zikr edilmesi (J H St. 27, 1907, 227, 2 ve 3) tanrının halkın batıl itikadında hürmet gördüğünü gösterir. Fakat bu eski inancın asırlar boyunca değişmeden baki kaldığına delildir. Tabiatile Asklepios adı ilâve edilen tanrı, bir sağlık tanrısının, bir σωτηρ'in vazifesini üzerine almış olmalıdır. Adler'in (RE 11,550) Apamea'da Klaros Apollon kültünün bir şubesi olduğundan şüphe ettiğini anlamıyoruz. Klaros'daki Proskynema BCH 89 (1915) 51,8 tabiatile bunu isbat etmezse de, sikkeler isbat etmektedir.

Şehir sikke darbının sonunda yeni bir kült yani Serapis'in kültü meydana çıkmaktadır (No. 108—109 Gallienus). Bu, tanrının ayakta duran, âsalı ve yukarı kalkmış elini gösteren tipidir ki, ayakları ucunda bir sunak yanmaktadır. Bu muahhar meydana çıkış, kültün 3. asırda bütün imparatorlukta nail olduğu çok fazla yükseliş ve yayılışla ilgilidir. Serapis kültünün, bu resmî şekilde kabulünden çok önce, Apamea limanında denizcilikle meşgul halk tarafından tâzim görmüş olduğu kabul edilebilir¹⁹.

Apamea kültlerinin tarihini en açık bir şekilde aşağıdaki (s. 85) cetvel aydınlatmaktadır. Yukarıda (s. 1) gösterilen tanrıların gruplaşmasına göre şu ilâhlar Bitinya yerli dinine aiddirler: Artemis, Dionysos, Aphrodite, Zeus²⁰. Yabancı tesirleriyle bunlara ilâve edilenler: Apollon, ihtimal Athena (c. II, 8 ve burada 4) ve Serapis'dir. Hermes ve Poseidon, şehirdeki hususî vaziyetler icabı olarak muayyen hayat sahelerinin hamileri sıfatıyla şehir tarafından kabul görmüş ve kültü mazhar olmuş tanrılar olup bunlar üçüncü gruba âiddirler.

Princeps'in de ilâhî ihtirama nail olduğu gayet tabiidir. Bununla beraber, ekseriya olduğu gibi, şehir imparator kültürünün isbat ettiği üzere, bu kültün izleri azdır.

Caesar, koloninin kurucusu olarak tabiatıyla Apamea'da ihtiram görmüştür. Gaesar'ın portresini havi sikkeler ve *DIVOS IULIUS* ismi (No. 7—12), bilhassa *SIDUS IULIUM*²¹ u ihtiva eden parça (No. 10, cild II, sayı 3—4, s. 7) öğretmektedir.

Augustus: CIL 3,336 (=LBW 1137) un bir *Sacerdos divi Augusti* tesmiye ettiği anlaşılıyor²². Sikkelerde hiç bir şey yoktur.

Germanicus'un kızı: *Sidus Iulium* (cilt I, sayı 2, s. 243) da olduğu gibi, Gaius'un hemşirelerinin, tasvirinde Roma sikke darbi taklid edilmiştir (MS 1,117,26 lev. 7,115). Nr. 16 üzerinde, ön yüzde Nero ve Drusus, arkada Drusilla bereket boynuzu ve çanakla ortada durmakta olup *Concordia* olarak *DIVA DRUSILLA*

¹⁹ Krşl. KM. 150 ve W. Weber, *Drei Untersuchungen zur ägyptisch-griechischen Religion* (1911) 15. *Die ägyptisch-griechischen Terrakotten* (1914) 31 Nr. 12.

²⁰ Zeus hakk. krşl. KM. 189.

²¹ Plin. n.h.2,94. Suet. Caes. 88. Dio 45,7,1. Serv. ad Buc. 9,47 ad. Aen. 8,681.

²² Le Bas'ın, «*Divi Augusti sac(ellum) gym(nastarcha dedicavit)*» okuyuşu imkânsızdır. Daha ziyade «*sac*» «*sacerdos*» olarak izah edilebilir.

İmparator	Artemis	Dionysos	Kült Alectl.	Aphrodite	Apollon	Zeus	Athens	Sarapis	Hermes	Poseidon
Imp. portresi olmayan									1—4	
Vespasian					19					
Tius	30—31	32			20					
Faustina III.										85
Commodus	37			38						
Severus	47—56	67		45—46,66						
Caracalla			58	50		63				
Elagabal	72—74									
Gordian							79			
Decius		85								
Volisianus		90								
Valerian	96	94—95								108—109
Gallienus	107—111	105—106		113						110

yazısı ile, onun solunda Agrippina II *Securitas* olarak, AGRIPPINA, sağda IULIA *Fortuna* olarak bulunmaktadır.

Bu tamamiyle Roma sikke darbından malûm olan tasvirin aynı olup ancak şu fark vardır ki, daha o zaman Drusilla Apamea'da DIVA tesmiye edilmektedir (cild II, sayı 3-4 s. 8). Nr. 15 deki sikke Roma sikkeleriyle tevsik edilemiyor. Bu sikke ön yüzde üç kadın büstü göstermekte olup, ortada Drusilla başının üstünde bir yıldız, solda ve sağda kendisine müteveccih Iulia ve Agrippina II DIVAE DRUSILLAE IVLIAE AGRIPPINAE yazısı bulunmaktadır. Arka yüzde sola doğru tahta oturmuş, âsa ve çanakla birlikte Agrippina I ve AGRIPPINA C CAESARIS AVG GERMANICI MATER yazısıyla tasvir edilmiştir. Anlaşılan Germanicus şarka seyahati esnasında Bitinya'yı da ziyaret etmiştir²³) ve Apamealılarının onun ailesine gösterdikleri hürmetkârane münasebetin menşei bu olsa gerektir.

Commodus, koloninin Genius'u tarafından Commodus'a çelenk takılan tasvire âid yazıda GENI. OPTIMO COMMODO P F AVG denilmektedir (Nr. 36 cild II, sayı 3-4 s. 11 vd.). Bu sikke yazısının üzeri işlenmiştir; maamafih otantik olabilir. GENI'nin «Genius» mu, yoksa «Genio» mu olarak tamamlanacağını şüphesiz hemen kestirmek kabil değildir. Fakat koloninin Genius'u imparatora bir çelenk takdim ettiğinden «Genius» un aydınlatıcı bir yazı mahiyetinde olması daha muhtemeldir. «Optimus» unvanı Commodus için bundan gayrı ne Lâtince veyahud Grekçe kitabelerden, ne de papirus ve sikkelerden tevsik edilemiyor. Bu *Jupiter Optimus Maximus* isminden alınmış²⁴) olup o sıfatı taşıyanı *saeculi felicitas*'ın tatbikçisi olarak tavsif etmektedir. Bundan dolayı bir Nikaia sikkesiyle birlikte bu sikke (RG 321) Κομμωδου βασιλευσεντος ο κοσμος ευτυχει. μακαριαι Κικνοι yazısı ile *saeculum aureum Commodinum*²⁵) u öğmektedir. Bu itibarla öyle görünüyorki, Apamea sikkesi 86 yılında tesid edilen Decen-

²³ Krşl. Tac. Ann. 2,54. Bu şehrin adının Kaisareia - Germanike olduğunu da isbat eder ki, bunu Apameia civarında aramak lâzımdır.

²⁴ W. Weber, *Zur Gesch. der Monarchie* (Tüb. 1919) 9.

²⁵ SHA Comm. 14,3. Die 72,15,6. Bk. yani Saeculum'un hükümdarı İanus'un tasvirleri MS 3, 381, 141 (Aureus), 419, 460 (Sesterz SC ile), 421, 479 (AS SC ile), hepsi 186 yılına âid olup ilk Decennalie'ler zarfında darb edilmiştir. Roma İanus doktrini için: Reitzenstein, *Das Iran. Erlösungsmysterium* (1921) 210 vdd.

nalia'lar münasebetile darb edilmiş ve bir *corona*'nın imparatora hediye edilmesini ebedileştirmek için vücade getirilmiştir²⁶.

İmparatorluk siyasetine aid tipler

Siyasî hadiseler arasında imparatorluğun dış münasebetlerini en ziyade Anadoluluların resmî fikir dünyası işgal etmiştir. Zira Anadolu'nun Akdeniz kültür dünyasına aidiyeti ve bu suretle kültürel hususiyetlerinin bakası, bu münasebetlerin inkişafına ve bilhassa askerî hadiseler dolayısıyla husule gelen tesirlere bağlı idi. Bu itibarla bir çok abidelerin öğrettiği üzere, bu kültürel mevki ve bunun temelini teşkil eden devlet hukukunun arzettiği durumlar Küçük Asyalılar tarafından daima iftihar ve sadakatla tebarüz ettirilmiştir. Bunun yanında dış politika bakımından kat'i zaferler kazanan ordular bir rol oynamakta olup, bunların sulh zamanında da asker toplamalar, kıtaların sevkıyatı, ordu ihtiyaçlarının teslimatı vesair bakımlardan hâiz olduğu önemi halk tarafından idrak edilmiştir. Buna mukabil iç politika hadiseleri ancak gayet münferit halde sikke darbinde bir akis uyandırmaktadır.

Nero: sikkesi [V] ICT AVG le birlikte sola doğru adım atan, ileri uzatılmış elde bir kalkan tutan bir victoria (Nr. 18) imparator portresine göre, Neronun hükümdarlığının ilk senelerine âid olmalıdır (cild II, sayı 3-4, s. 8). Bunun haricinde, şarkta Nike sikkeleri için mutad olmayan bu tip, herhalde Neron'un Roma altın - Quinar sikke darbından alınmıştır ki, aynı victoria tasvirini aynı kenar yazısını göstermektedir (MS I, 146, 16 lev. 9, 141). Apamea sikkesinin dahil olacağı tarihi münasebet, Kaisereia - Mazaka'ya âid didrahmelik sağa doğru yürümekte olan çelenkli, hurma dallı Nike'yi gösteren (Sydenham *The Coinage of Caesarea in Capadocia* Nr. 80-81. MS I, 147, 37 lev. 10, 159) ve ARMENIAS (!) ihtiva eden malûm Nero sikkesiyle tâyin edilmektedir. Her iki sikke Corbulo'nun 58 yılında Armenia'da Partlar harbinde elde ettiği ilk muvaffakiyetlere aiddir²⁷.

²⁶ İskenderiye'de de Decennalie şenlikleriyle ilgili legend ΠΕΡΙΟΔΑ ΔΕΚΑΕΤ' bir defne dalı çelenk dahilindedir, BMC 1442 lev. 31; Vogt 2, 109. İskenderiye tarafından imparatora çelenk takılması ancak 28. senede = 187/8 olmuştur, BMC 1436, vogt, 2,109.

²⁷ Neticeler hakkında Schur, *Orientalpolitik d. Kais. Nero* (Klio Beih. 15, 1923) 7 vdd.

Titus: Roma imparatorluk meskûkâtı, Yahudilerin mağlûb edilmesini bütün hayatı boyunca Titus'un şahsiyetine aid bir icraat olarak gösterdiği gibi²⁸ Apamea'da da henüz kendisinin tek hakimiyeti yıllarında Nike VICTO [RIA] AVG (Nr. 21) kenar yazısı ile muayyen bir hadiseye işaret edilmeden sikke basılmıştır. Sikke sadece imparator tasviri ile sıkı surette münasebeti olan muzafferiyeti tebarüz ettiriyor ki, bu sözü geçen hadise ile isbat edilmekte idi.

Commodus: Apamea'luların Commodus'un kendi zamanını *saeculum aureum Commodianum* tesmiye etmek niyetini nasıl kabul ettikleri yukarda (s. 86) gösterildi. Dahilî siyaset bakımından fevkalâde ehemmiyeti olmasına rağmen, bu daha ziyade dinî sahaya aiddir. Çünkü imparator bizzat *felicitas temporum*'un yaratıcısı ve muhafızı olarak saeculum (optimus=Jupiter optimus maximus=dünya hükümdarı) un en yüksek hükümdarı sayılmaktadır.

Severus: Septimius Severus'un en mühim iç politika cehidlerinden biri sülalesinin muhafazasıdır²⁹ ve bu düşünce Küçük Asya'da her yerde hararetle ele alınmıştır. Bunun için ilk şart her iki imparator oğlunun iyi anlaşmaları idi. Hakikat tamamile bunu nakzetmekle beraber, her tarafta her iki prensin resimleri onları birbirlerine ellerini uzatır ve homonialarını te'yid eder vaziyette göstermektedir. Huzurlu bir istikbalî ve münazaasız taht değişmesini vadeden bu tipi Apamea sikkesi (Nr. 55) de gösteriyor. Caracalla'yı saltanat şeriki olarak gösteren ön yüzdeki portreye göre, sikke 209 vdd. yani Geta'nın daha önce Augustus payesine terfi ettirilmiş olduğu zamanda darbedilmiştir. Tam bu zamanda (Nr. 54) da darbedilmiş olmalıdır ki, bunu aynı ön taraftaki tip işaret etmektedir. Çok gayrı vazih olan arka yüzü bir Suggestus tribünü üstünde oturmakta olan üç imparatoru göstermekte olup, önde teşhis edilmeyen bir şahıs toga içinde durmaktadır³⁰. Bu tip sikkenin basılmasını icabettiren hadiseyi tâyin etmek güçtür. En ziyade 6. Liberalitas'la münasebeti olabilir ki, bu da Caracalla 208 yılı başında Britanya harbine Roma-

²⁸ MS 2,33-40, 58-59, 86-95, 107-108, 111, 116 vdd. pass.

²⁹ Malzeme, Hasebroek, *Sept. Severus* 126 dadır. Krşl. sikke fihristi.

³⁰ Bu Unicum parça Münih'tedir. Maalesef o kadar çok silinmiştir ki tasvir ancak gölge gibi fark edilebilmektedir.

dan hareket etmeden önce Caracalla'nın 3. ve Geta'nın 2. Consüllüklerine başladıkları zaman vukua gelmiştir³¹. İmparator portresi bulunmayan grupun Nike tipleri 3. asrın ilk on senesine konulabilir (Nr. 4-6, cild II, sayı 3-4, s. 7). Nitekim Caracalla sikkesi (Nr. 57) Şarkta kazanılan ve bu zamana isabet eden zafer üzerine darbedilmiştir. Bu zamanda çok yapılan transit kıta sevkiyatından birisile (KM 286-287) ve Nr. 1 deki 3 signalı sikkenin de münasebetli olması mümkündür³².

Caracalla: 214 ve 215 yıllarındaki transit asker sevkiyatı, Caracalla'nın resmini ve signayı ihtiva eden tip 5, bakır drahme sikkelerinin darbedilmesine sebep olmuştur (Nr. 61-62). Dünya küresi üzerinde Nike'yi gösteren (Nr. 51) Domna sikkesi de bu devreye aid olup, ön yüze nazaran mümkün mertebe muahhar zamana tarihlenmektedir. Sikkenin henüz kazanılmış bir zaferi mi ilân ettiği, yoksa yalnız Apamea'luların zaferine olan güvenlerini mi ifade ettiği hakkında birşey söylenemez.

Gallienus: Gallienus zamanından kalma zafer sikkeleri elde etmek güçtür. Fakat Valerianus'a aid böyle sikkeler mevcut olmadığından ve Valerianus'un ölümünden sonra Apamea sikke darbının devam ettiği sabit bulunduğundan (cild II, sayı 3-4, s. 9 vd.) Nr. 98 de Globus üzerinde Nike'nin imparatora çelenk taktığını gösteren ve Nr. 99 da Nike ile birlikte sola doğru çelenk ve hurma dalını tasvir eden her iki sikke Gallienus'un tek hakimiyeti zamanında bir hadise ile münasebattar olmalıdır. 264 yılında Odaenathus Perslere karşı bir zafer kazandı. Bu hadise Küçük Asyalılar için olan öneminden dolayı Apamea zafer sikkelerinin darbına en ziyade sebep teşkil etmiş olabilir³³.

³¹ Hasebroek 141. Krşl. Cohen Sev. 297-300, 300'ün resmi Bernhart Hübel. lev. 83,4 dedir. Sikkenin 210'da Britanya'da Caracalla tarafından bir Majat prensesinin tahta çıkarılmasıyla ilgisi yok gibidir. Masmafih tasvir bu gibi hadiseler için mutad tipe uygun olarak gösterilmiştir. Fakat imparatorluk meskûkâtı bu hadiseyi başka türlü tasvir ediyor, Cohen Car. 448: *Caracalla armé d'un bouclier et d'une haste, marchant à dr., regardant à g. et couronnant une femme à genoux*.

³² Marmara denizinin bir sahilinden diğerine askerî kıtaların geçişinde liman olarak sahil şehri Apameia'nın mühim olduğu ve buranın Bitinya'da başlayan büyük askerî yolla bağlanmış bulunduğu aşikârdır. Miller, *Itineraria Rom.* (1916) Karte 202'de eksik olan Apameia-Nikaia irtibatı mesafe tahtları IGR 3,15 (=CIL 3,346 = CIG 2,3743) vasıtasile tesbit edilmiştir. Krşl. KM. 97.

³³ Pers zaferi 264: Cohen 5,424,840,841. Daha başka bîlgeler için: Wickert

Siyasî sikke tipleri hakkındaki bu umumî görüş tekmlil Apamea sikkelerinin bu kısmının da boşlukları olduğunu gösteriyor. Başka şehirlerde bulduğumuz ve şarktaki bazı mühim zaferlere işaret eden Verus'un, Alexandr'in ve Gordianus'un Partlar harbine aid sikkeler noksandır. Bu hadiseden öğreniyoruz ki, her müsaid fırsattan istifade edilerek commemoratif sikkeler darbedilmiyor; daha ziyade ilkönce, hiç değilse Apamea'da, iktisadî menfaat yeni sikke darbinde başta gelen bir âmildir.

Çeviren: Afif Erzen

RE 13,559. Gallienus'un Perslere karşı zaferi hakkında: SHA Gall. 10,5. Cohen 5,424,841. Odaenathus, Gallienus tarafından vaziyetlendirilmiş olarak: SHA Gall. 3,5. 10,4. Krşl. keza, Vogt 1,203/9.